

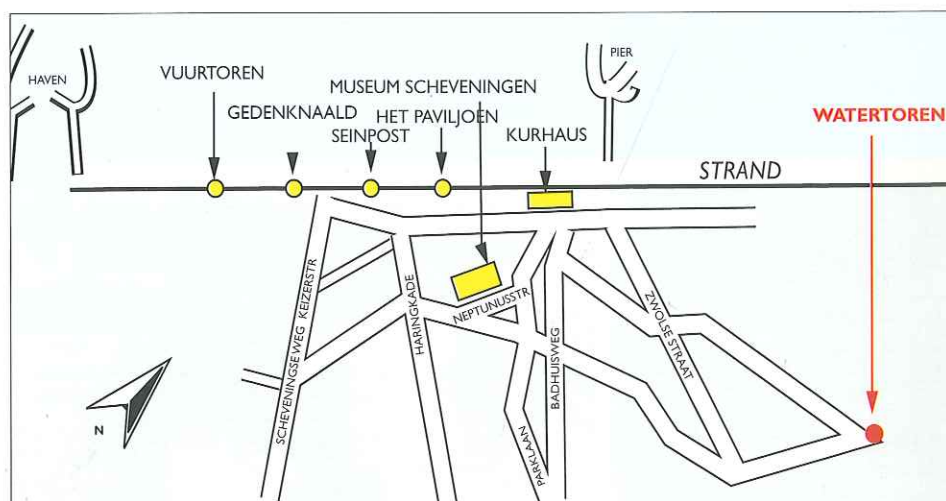
Markant, monumentaal geb

Wie vorige maand in Panorama Mesdag voor ons Paviljoen stond zal rechts daarvan op het doek in de verte midden in de duinen ten noorden van Scheveningen een torentje hebben zien staan. Het is bij nadere beschouwing de Watertoren. Een toren al even markant als de Vuurtoren die wij eerder in december bezochten en een van de monumentaalste gebouwen van bedrijf en techniek op Scheveningen en daarom niet voor niets voor het eerst in maart 1986 – deze maand vijftien jaar geleden dus – voorgedragen voor plaatsing op de monumentenlijst. Reeds daarom is de toren een bezoek waard, al vergt dat wel een forsere wandeling dan wij tot nog toe parallelgaand aan zee gewoon waren.

Langs het boetland

Het mooiste is om vanaf het Paviljoen noordwaarts de boulevard op te gaan (zoals eertijds de boetsters op het prentje), aan het eind rechtsaf te slaan en zoveel mogelijk de overgang tussen duin en bebouwing te volgen, totdat zich de (Harstenhoek)weg aandient die linksaf naar de toren leidt.

De toren ziet men op dat moment al in de verte staan en aan de rechterhand ligt een enigszins uitgestrekte vlakte in het overigens geaccidenteerde duinlandschap. Een historisch stukje grond, want het is het zgn. "boetland" waarop tot eind jaren vijftig/begin jaren zestig in de zomer de boetsters zaten om de netten te herstellen. Het waren de netten die gebruikt werden bij de drijfnetvisserij waarbij het net van enige kilometers lengte – de zgn. vleet – als een gordijn in zee hing: de haring hoefde er zich alleen nog maar met de kieuwen in vast te zwemmen. De omvang van de

ter herstel uit te rollen netten maakte een werkruimte als het veld noodzakelijk. De drijfnetvisserij en bijbehorende vleet verdween definitief in de jaren zestig – en daarmee de boetsters. Sederdien is het duinland weer het el dorado voor konijn en vos.

Schakel in watertorenarchitectuur

Inmiddels zijn wij bij de Watertoren beland. Met de Vuurtoren heeft deze toren gemeen dat hij niet rond maar veelkantig is, zij het dat hij geen twaalf zijden heeft, maar acht. Bovendien is ook deze toren van respectabele leeftijd: met een bouw voltooid in 1874 net een jaar ouder dan de Vuurtoren. Groot verschil daarentegen is dat deze toren niet van gietijzer is maar van baksteen. Dat maakt hem echter meteen al weer bijzonder, want het was de eerste toren in Nederland waarbij om het waterreservoir – dat zich in de toren bevindt en waarom het allemaal te doen is – een bakstenen muur werd opgetrokken. De toren op Scheveningen is daardoor wel een "schakel in de watertorenarchitectuur" genoemd, want voordien was men nog niet op het idee gekomen om het waterreservoir aan het gezicht te onttrekken door het van een architectonisch omhulsel van baksteen te voorzien.

Eén na oudste watertoren

Deze toren is bovendien – alweer een bijzonderheid en evenals overigens onze vuurtoren – de één na oudste watertoren in Nederland als het gaat om drinkwatervoorziening. De eerste werd 145 jaar geleden (1856) gebouwd in Den Helder, maar al weer lang geleden afgebroken. De tweede dateert van 1873 en is nog steeds te vinden in Rotterdam. Nadien zouden er met de verdere groei van de drinkwatervoorziening nog vele torens volgen. In totaal zijn er ongeveer 250 gebouwd – de laatste nog in 1970 te Eindhoven. Zo'n 180 torens zijn daarvan nog over, waarvan ongeveer de helft nog in gebruik bij drinkwaterbedrijven. Zo ook de toren waarvoor wij staan.

Al die torens leveren een fraai bewijs van de verscheidenheid in creativiteit die door de watertorenarchitecten aan de dag werd gelegd om het 'hoogreservoir' – zoals de officiële benaming luidt – meer te laten zijn dan alleen maar een ijzeren vat. Opvallend is dat evenals de vuurtorenarchitecten ook deze ontwerpers tamelijk onbekend zijn gebleven. Een willekeurige en niet-volledige greep uit de vergetelheid: J. Schotel (1845-1921) en H. Sangster (1892-1971) met ieder circa 16 torens; N. Biezeveld (1849-1935)

ouw van bedrijf en techniek

Watertoren, januari 2001. (foto: auteur)

met 9 torens en A. Visser (1815-1914) met 23 stuks.

Toren als tweede bestek

Aan dit rijtje moet worden toegevoegd L.A. Brouwer. Hij is de ontwerper van de Scheveningse toren. De enige toren die hij heeft ontworpen. Daartoe had hij opdracht van de gemeente Den Haag die 130 jaar geleden op 26 september 1871 het besluit nam tot de aanleg van een

duinwaterleidingnet, nadat weer voor de zoveelste keer de door de gebrekkige drinkwatervoorziening steeds weer de kop opstekende cholera haar tol had geëist. Het ontwerp voor het gehele pompstation telde zes bestekken, waarvan dat voor de toren het tweede was. Daarnaast de aanleg van een kanaal van 5,5 km waarin het duinwater werd verzameld, een bezinkingsreservoir met twee filters, het buizenstelsel en een

Laatste oud-gediende: Dirk den Heijer (1919-2001). Part. coll.

machinekamer met ketelhuis voor de pompen. Het totale werk werd in juli 1872 aan de laagste inschrijver gegund voor een bedrag van f 356.674 en reeds op 24 oktober 1874 kon de ingebruikstelling plaatsvinden.

Hoogste watertoren

De oorspronkelijk 53 meter hoge toren – en daarmee ook de hoogste van de in de 19e eeuw gebouwde watertoren in Nederland – is een voorbeeld van het zgn. eclecticisme, waarbij in een mengeling van neostijlen motieven aan romaanse en renaissancestische bouwkunst zijn ontleend. Het geheel is opgetrokken uit baksteen, afgewisseld door een toepassing van natuursteen. Bovenaan een zgn. “blinde” balustrade en bovenop ten slotte een koepel – slechts 11 torens hebben als ik het goed tel een vergelijkbare – die aanvankelijk was bedekt met leien. Tot in het midden van de 20e eeuw is de koepel nog bekroond geweest met een zgn. opengewerkte lantaarn van vijf meter hoog en vier meter breed. Maar deze werd bij een restauratie in 1948 verwijderd – waardoor de torenhoogte zakte tot 48 meter en alleen de sokkel overbleef – terwijl de koepel werd voorzien van

Scheveningse boetsters op weg van Paviljoen naar Boetland (Ca. 1910).

Fotocollectie: Gemeente Museum Scheveningen.

een koperen dakbedekking.

Als wij de toren nader op de keper beschouwen valt nog een bijzonderheid op die hem van andere vergelijkbare torens onderscheidt. Niet alle acht kanten zijn gelijk, maar aan de zijde waarin zich de ingang bevindt loopt het uitspringende ingangsportaal over de gehele hoogte tot bovenaan toe. De toren heeft daarmee een karakteristieke vorm die in de watertorenarchitectuur zeldzaam is.

Drie functies

Intussen is het een misvatting wanneer men zou menen dat een watertoren pompt, zoals op gezette tijden een vuurtoren schijnt of een kerktoeren luidt. De functie van het zich in de toren bevindende waterreservoir is enigszins passiever en incidenteler, maar niet minder essentieel. Die functie is drieërlei: het zorgen voor een constante druk op het leidingnet door drukschommelingen (bijvoorbeeld door aan- of uitschakelen van de pompen) op te vangen, het zijn van noodvoorziening voor als de pompen even uitvallen en tenslotte het dienen tot buffervoorraad. De toren was daartoe aanvankelijk uitgerust met een ijzeren bak van circa 14 meter hoog, met een inhoud van (maar liefst) 1000 m³. Dat was een uitzonderlijke grootte waarmee men anno 1880 nog een storing van 5 minuten kon opvangen. Maar dat bleek al gauw niet meer toereikend. In

1886 bleek het euvel van te weinig druk toen de brand in het Kurhaus moest worden geblust en de enorme toename in de vraag naar water maakte in 1895 plaatsing van een tweede reservoir noodzakelijk. Er kwam nog een ijzeren bak van 1200 m³ bij, geleverd door de Haagse firma Enthoven - dezelfde die voor de levering van al het voor de Vuurtoren benodigde gietijzer twintig jaar eerder uit de boot viel. De twee ijzeren gevaarten zal men overigens in de toren niet meer aantreffen: omstreeks 1990 werden zij vervangen door een nieuw stalen reservoir.

Machinekamer honderd jaar

Is de toren er dus eigenlijk in essentie alleen maar voor de druk en bij de huidige stand der techniek in wezen overbodig, van vitale betekenis zijn de machines ter verpompings van het water dat overigens allang niet meer alleen uit de duinen afkomstig is, maar wordt aangevoerd vanuit de rivieren. Daarom is de zgn. machinekamer en het ketelhuis, met daarin aanvankelijk de (nog in de oorlogsjaren van pas komende) door stoomwerktuigen en na de elektrificatie in de jaren twintig elektrisch aangedreven pompen, minstens even belangrijk als de toren. Het oorspronkelijke gebouw paste geheel bij de toren, maar de machinekamer werd dit jaar precies honderd jaar geleden (1901) grondig veranderd. Alleen het ketel-

huis heeft nog veel van het oorspronkelijke ontwerp behouden.

De laatste oud-gediende

Wil het water blijven stromen zoals het moet, dan komt het er vooral op aan om de pompen draaiende te houden. In het pre-computerale tijdperk betekende dat voor machinist en "filterregelaar" dat zij niet alleen standby maar vooral ook vlakbij moesten blijven. Dat verklaart de aanwezigheid van een derde categorie van gebouwen op het pompstation: de dienstwoningen. Eenvoudige en niet-geornamenteerde huisjes, waarvan men op het terrein nog een klein rijtje aantreft. Een enkele daarvan is nog bewoond, zij het niet meer ten behoeve van het water.

Lange tijd kon men daar nog een oud-gediende van het eerste uur aantreffen. Het was mijn oude vriend Dirk den Heijer, die vanaf 1942 het duinwaterleidingbedrijf met hart en ziel heeft gediend en vanaf begin jaren vijftig bijna een halve eeuw als filterregelaar op het terrein heeft gewoond en in die hoedanigheid ervoor heeft gezorgd dat wij op Scheveningen en in Den Haag steeds op tijd ons natje kregen. Urenlang kon hij verhalen over het pompstation en vooral het wel en wee van de toren. Met hem had ook de Watertoren zijn torenwachter, en wie bij hem voor het toegangshek van het terrein had aangebeeld zou over de toren veel meer te horen hebben gekregen, dan valt te lezen in de korte schets die mij in deze excursie ter beschikking staat.

Intussen schrijf ik dit laatste alles in de verleden tijd: vlak voor de aanlevering van deze kopij overleed Dirk den Heijer op 81-jarige leeftijd. Zijn laatste gang ging om "zijn" toren. De Watertoren blijft en wie daarin naar boven klimt vindt één van zijn geheimen prijsgegeven: de onder de koperen dakbedekking geschreven namen der oud-gedienden. Wellicht een idee om mee terug te nemen naar ons Paviljoen.

Henk Grootveld